

KÅRBÖLE SKANS

Arkeologisk forskningsundersökning
Ettapp 1 och 2

RAÄ 68:1
Kårböle samfällighet
Färila socken
Ljusdals kommun
Hälsingland
2013

Anders Altner, Inga Blennå, Katarina Eriksson, Stellan Fagrell

KÅRBÖLE SKANS

Arkeologisk forskningsundersökning

RAÄ 68:1
Kårböle samfällighet
Färila socken
Ljusdals kommun
Hälsingland
2013

Rapport 2015:02
Anders Altner
Inga Blennå
Katarina Eriksson
Stellan Fagrell

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2015

Omslagsbild: Den undersökta husgrunden från väster. I längsgående riktning (Ö-V) ligger en inrasad takplanka. Foto: Katarina Eriksson.

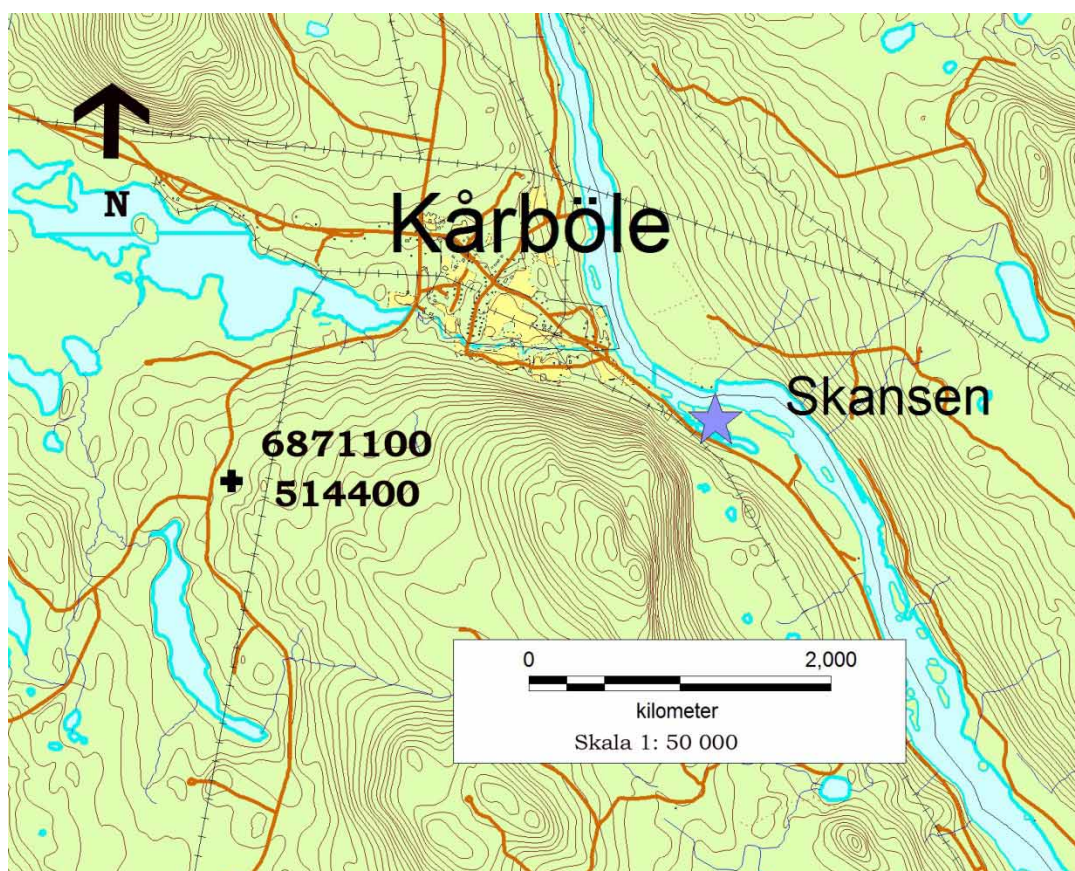
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Bakgrund	5
Topografi och fornlämningsmiljö.....	5
Kårböle skans, RAÄ 68 i Färila socken.....	6
RAÄ 67 redutten.....	6
Skansen i äldre skriftliga källor	7
Kårböle Skans – en liten bricka i kampen om hegemonin i Norden.....	10
Målsättning och metod.....	11
Resultat	11
Soldatbostaden (husgrund nr 49).....	11
Ettapp 1.....	11
Ettapp 2.....	12
Snittet i vallen.....	16
Tolkning och kort diskussion.....	18
Avslutning	18
Referenser.....	18
Administrativa uppgifter.....	19
Bilaga 1. Fyndlistor	20
Bilaga 2. Plan- och sektionsritningar	24

Figur 1. Digitala fastighetskartan med Kårböle skans markerad med en stjärna.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet har på uppdrag av Kårböle byalag och enligt tillstånd av länsstyrelsen utfört arkeologisk undersökning (etapp 1 och 2) på del av fornlämning RAÄ 68, Kårböle skans, i Färila socken, Ljusdals kommun. På grund av två olika etapper i ansökningarna om medel till undersökningen delades denna upp i etapp 1 och 2. Fältarbetet utfördes tillsammans med medlemmar ur Kårböle byalag och Föne Fornminnesförening. Arbetet har utförts med hjälp av medel från länsstyrelsens regleringsfond. Resultatet från undersökningen var avsett att användas som underlag till en utökad skyltning, samt en rekonstruktion av en av soldatbostäderna.

BAKGRUND

Länsmuseet har på uppdrag av Kårböle byalag och enligt tillstånd av länsstyrelsen (431-7280-12) utfört arkeologisk undersökning på del av fornlämning RAÄ 68, Kårböle skans, i Färila socken, Ljusdals kommun. Fältarbetet genomfördes tillsammans med medlemmar ur Kårböle byalag och Föne Fornminnesförening. Arbetet har utförts med medel från länsstyrelsens regleringsfond.

Kårböle skans har en mycket spännande och väldokumenterad historia som gränspost och försvarsskans under två huvudsakliga perioder under 1600-talet. Livet och förhållandena på skansen är emellertid inte lika väl kända som de historiska händelserna. En arkeologisk undersökning kan delvis täcka upp denna lucka. En förhoppning hos byalaget var att ny kunskap om skansen kan ge bättre underlag till en utökad skyltning, samt en rekonstruktion av en av soldatbostäderna. I förlängningen kan ökad kunskap av skansen även påverka besöksnäringen i Kårböle på ett positivt sätt.

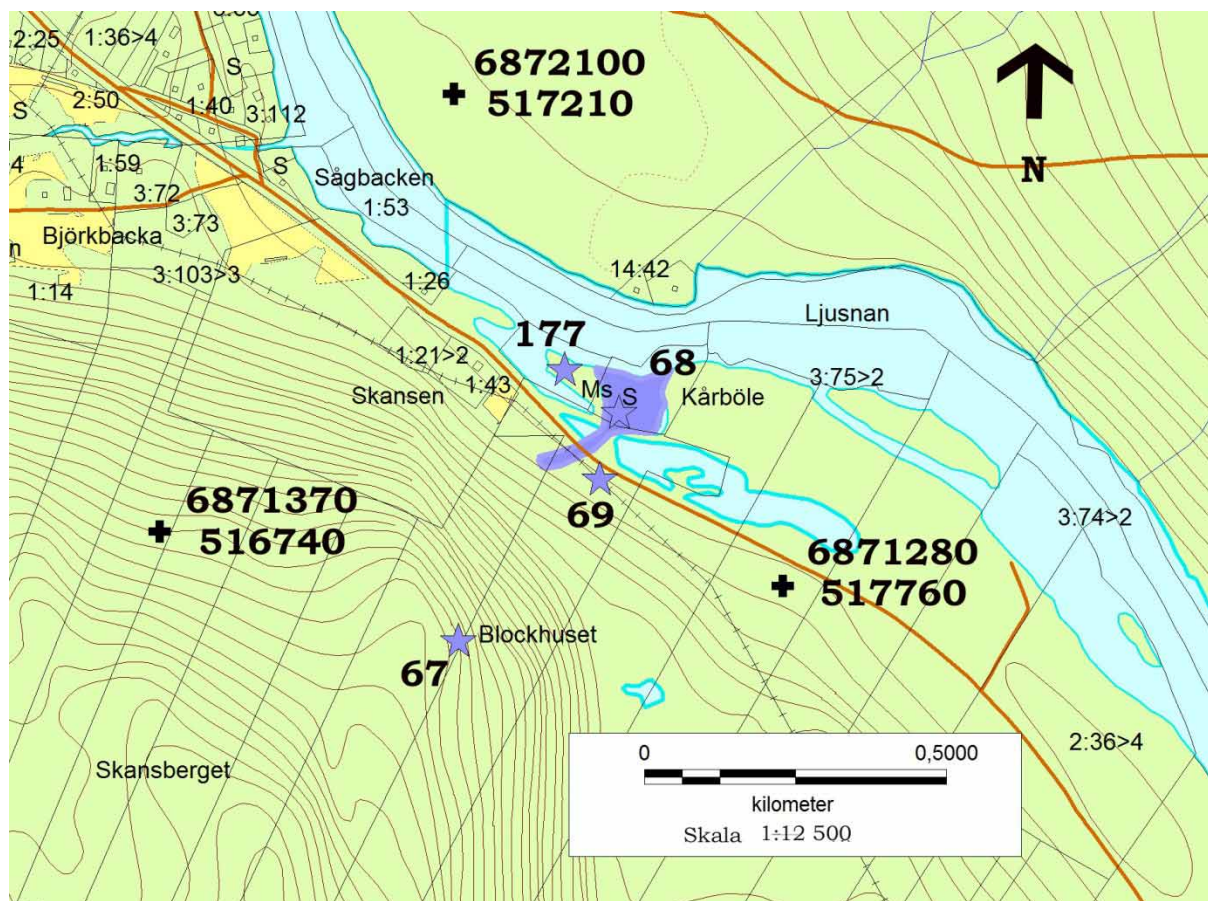
På grund av att fondmedlen söktes i två omgångar utfördes undersökningen i två etapper. Etapp 1 utfördes i maj 2013, etapp 2 i augusti 2013. Fält- och rapportansvarig var Katarina Eriksson. Arkeologisk personal i etapp 1 var Anders Altnér och Inga Blennå. Arkeologisk personal i etapp 2 var Anders Altnér.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Kårböle skans ligger på en flack sandig halvö i Ljusnan, norr om Skansberget. Halvön är belägen på en höjd av 215–220 meter över nuvarande havsnivå. Materialet på platsen består av sand på moränbotten. Lämningen är bevuxen med gallrad och kraftig tall- och granskog. Träden som står på lämningen kan vara upp emot 150 år gamla (Harry Dickens, muntlig uppgift 2013-08-22).

Trakten har varit bebodd sedan mellersta stenåldern. I området finns ett antal mesolitiska stenåldersboplatser. I Ängersjö socken ett par mil bort finns spår av extensivt bete under bronsåldern (Mogren 1998). Enstaka blästplatser representerar järnålder och medeltid.

Den nuvarande bebyggelsen har sina rötter i yngre järnålder, medeltid eller senare tid. Fäbodväsendet har varit väl etablerat vilket syns i både ett stort antal övergivna och ännu levande vallar. Den medeltida pilgrimsleden passerade Kårböle och nuvarande landsväg har gamla anor. Kårböle har ett kapell, vilket har sina rötter i pilgrimsväsendet. I övrigt utgörs fornlämningarna främst av skogsanknutna lämningar från medeltid och senare tid.

Figur 2. Kartbild med skansen och andra kända lämningar i närområdet. 67= blockhuset (redutten) på berget, 68= skansen med minnesstenen, 69= vägmärke (milstolpe), 177= fyndplats för pilspets.

KÅRBÖLE SKANS, RAÄ 68 I FÄRILA SOCKEN

Lämningen efter skansen är näst intill fyrkantig i plan, 90×60 meter och omges av en vallgrav. Vallgraven är 4–6 meter bred och 1–2,5 meter djup. Norra sidan vetter mot älven Ljusnan.

Innanför vallgraven löper en jordvall. De jordvallar som finns kvar i dag är cirka 6 meter breda och cirka 2,5 meter höga. Den södra vällen sträcker sig upp mot Skansbergets relativt branta norra sida. Innanför jordvallarna finns rester av 76 grophus. Husen verkar ha haft standardiserade konstruktioner och mått med rester av murstock och spår av möjlig ingång.

RAÄ 67 REDUTTEN

Uppe på Skansberget ligger lämningen efter en så kallad redutt (RAÄ 67:1), ett blockhus som är 13×11 meter (NO-SV). Grundmuren är 1,5 meter bred och 0,3 meter hög. Mot nordvästra sidan finns rester av en möjlig källargrop, 2 meter i diameter och 1 meter djup. Redutten var strategiskt placerad för att ha kontroll över Skansberget och för att hindra fienden att se in i skansen. Från redutten hade de svenska försvararna en god överblick över land- och vattenvägarna Härjedalsvägen och Ljusnan som båda skär igenom Kårböle och tangerar Kårböle Skans. Bevakarna i redutten kunde tidigt larma om fienden försökte tränga fram mot skansen.

SKANSEN I ÄLDRE SKRIFTLIGA KÄLLOR

Kårböle skans var en viktig försvarspunkt, belägen nära den dåvarande gränsen mot Norge. Avståndet västerut till gränsen under den tid då Jämtland och Härjedalen hörde till Norge var knappt tre mil.

Det finns inga skriftliga uppgifter om när skansen i Kårböle anlades. Skansen nämns i alla fall i samband med vitalianerborgen Gaddaborg i Valbo, Gästrikland, på 1400-talet. Det ansågs enligt Leonard Lundh av vikt för riket att stödjepunkter fanns längs huvudvägarna om ett försök att återerövra Jämtland skulle kunna lyckas (Lundh 1988:10). Enligt Mats Mogren, fil. dr. i arkeologi och författare till avhandlingen *Faxeholm i maktens landskap* om Hälsinglands medeltid, är detta med all sannolikhet en fiktiv uppgift. Mogren påpekar att denna typ av fästningar var helt främmande för 1400-talets försvar (Mogren 2000; skriftlig uppgift 2005-11-14).

År 1568 tillsattes en gästgivare i Kårböle efter klagomål från ortsbefolkningen att de regelbundet var tvungna att hålla kronans soldater med kost och logi. År 1612 klagar man återigen över detta (Hoflund 1995:11f,18). Av detta kan man möjligen dra slutsatsen att skansen inte fanns vid denna tidpunkt, eller åtminstone inte utgjorde någon användbar bostad för soldaterna. Bertil Berthelson anser det troligt att Kårböle skans blivit uppförd i början av 1600-talet och då möjligen till Baltzarfejdens tid kring åren 1611–1613, då skansarna på Frösön, Mörsil, Rismyr och Älvros i Jämtlands län kom att uppföras (1943:214).

Enligt Leonard Lundh bestod försvarsverket av två jämsides uppbyggda timmerväggar, på ett avstånd av 1 aln. Utrymmet emellan hade fyllts av jord. Graven på utsidan av vällen var 3 alnar bred och 1 ½ aln djup och att det på sidorna fanns palissader av dåligt nedslagna pålar (1932:22–23).

Under tiden för den så kallade *Hanibalfejden* 1644–45 övertar major Mathias Francken befälet över Kårböle skans. Enligt Lundh (1932:23) förbättrar Francken Kårböle skans försvarsverk och gör vallgraven 9 ½ alnar djup, 14 ½ alnar bred samt förstärker palissaderna. Vidare ser Francken till att det uppförs en redutt på Skansberget för att förhindra insyn till skansen. Längre ned i slutningen uppförs ytterligare två redutter, den ena mitt för skansen med sina palissader, samt ännu en vallgrav mellan skansen och Skansberget. Dock tycks Francken sakna ammunition, verktyg och manskap till förskansningsarbetet (Lundh 1932:23).

Berthelson (1943:216) menar att såväl kartor som resterna efter skansen visar att Mathias Francken inte gjort några större förändringar. Vidare nämner han att de bastionsliknande utsprången generellt härstammar från 1600-talets början. I Norrland kring mitten av 1600-talet, kom man att använda sig av mer utvecklade anläggningsprinciper, till exempel i skansarna på Andersön vid Sunne och vid Långå vid Ljusnans övre del.

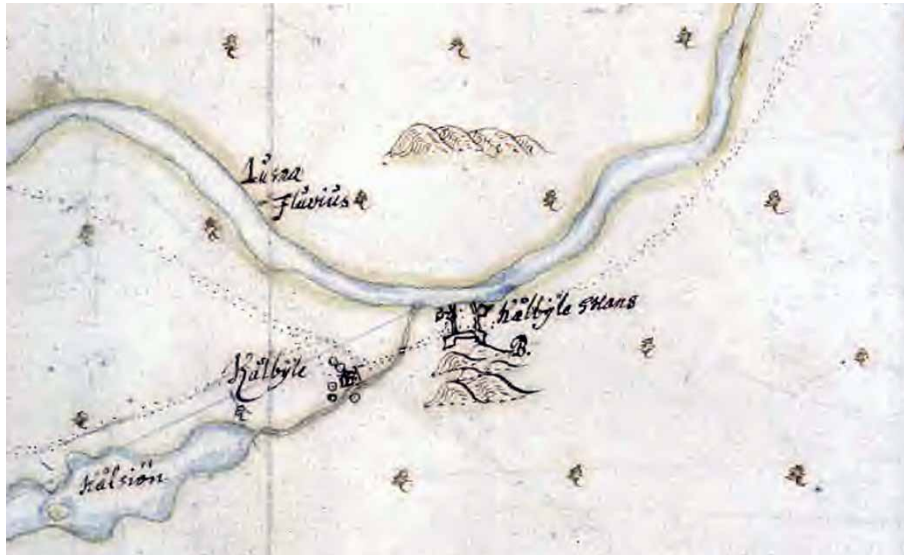
Kårböle skans låg oberörd av krigiska händelser under tiden 1657-58 – 1675-76. I samband att Danmark förklarade Sverige krig 1675 reparerades skansen av allmog. Efter freden 1679 övergavs skansen för gott (Berthelson 1943:219).

Enligt C.P. Ström så skulle bröstvärnet vara 3 ½ alnar hög från soldaternas uppställningslinje inuti skansen. Med tiden, i samband med sättningar, erosion och brand, har värnet minskat i storlek, så att den på vissa ställen endast var ½ aln hög. Vidare nämner Ström att "banketten" på flera ställen ska ha rasat ihop, men att soldaternas uppställningslinjer var bibehållna och släta.

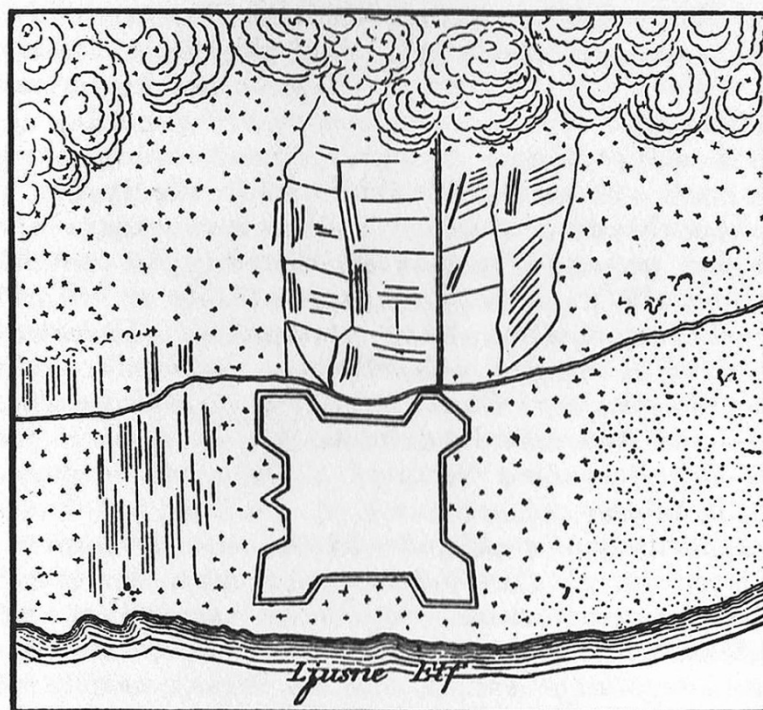
Då den gamla kapellbyggnaden vid Kårböle revs år 1760 så påträffades en stor ansamling människoben på kyrkogården. Benen förmodades härröra från soldater i skansens garnison, vilka möjligen kan ha dött i någon sjukdom. I de

historiska källorna finns inga spår av att någon drabbning vid Kårböle skans (Ström 1827:45ff).

Det historiska kartmaterialet lämnar inte särskilt många upplysningar om skansen. Den finns endast utritad på en sockenkarta från år 1654 (bild 3, Lantmäteriets forskningsarkiv akten V12-1:2).

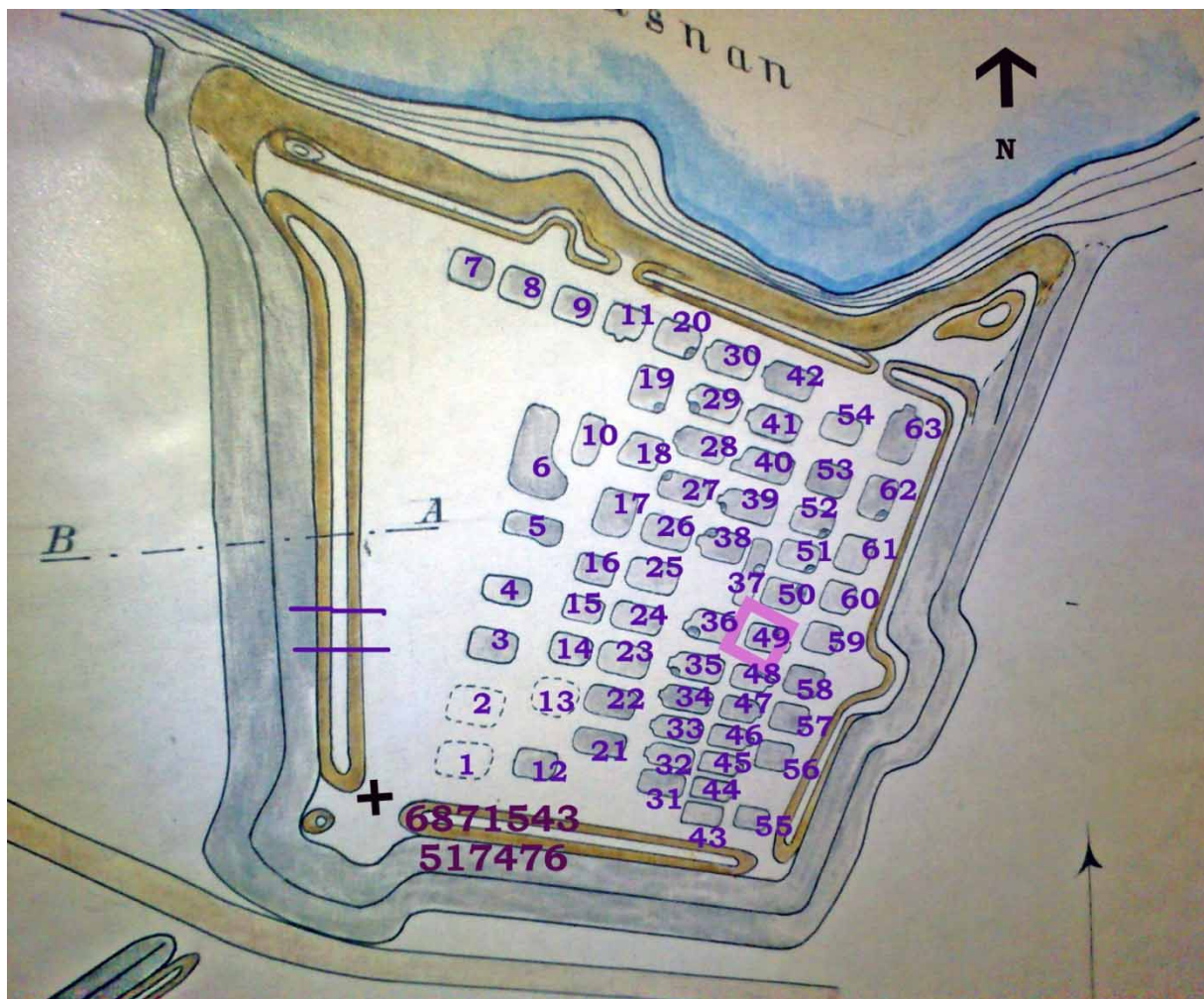
Figur 3. Detalj ur sockenkarta från år 1654 (Lantmäteriets forskningsarkiv akten V12-1:2). Skansen är relativt detaljerat återgiven.

Kårböle skans.

C. P. Ströms teckning av år 1825.

Figur 4. Ritning över skansen av C.P. Ström från år 1825. Hämtad ur Leonard Lunds bok Kårböle skans – hälsingarnas utpost mot väst. Älven, d.v.s. den nordliga riktningen, ligger nederst i bilden.

Figur 5. Karta över skansen uppritad år 1912 av löjtnant Westerlund vid Dalregementet. Den undersökta husgrunden och utsnittet i vällen är markerade med rött. Husgrunden har av projektledaren fått benämningen nr 49, utifrån en numrering av husgroparna från sydväst mot nordöst.

KÅRBÖLE SKANS – EN LITEN BRICKA I KAMPEN OM HEGEMONIN I NORDEN

Av Stellan Fagrell

Under 1500- och 1600-talen utkämpade Sverige och Danmark ett flertal krig. Kampen gällde herraväldet över territorier och, för Sveriges del, fri tillgång till Västerhavet för utveckling av utrikeshandeln.

De viktigaste krigen var (i de krig som kursiverats fördes strider i och kring Jämtland/Härjedalen):

Gustav Vasas Befrielsekrig	1521–23
<i>Nordiska sjuårskriget</i>	<i>1563–70</i>
<i>Kalmarkriget</i>	<i>1611–13</i>
<i>Torstenssons krig</i>	<i>1643–45</i>
<i>Karl X första danska krig</i>	<i>1657–58</i>
Karl X andra danska krig	1658–60
<i>Skånska kriget</i>	<i>1675–79</i>

Kårböle Skans äldre historia är oklar. Flera författare hävdar att skansen omnämndes redan på 1400-talet. Ursprunglig sagesman var hembygdskaren Lars Leander Lundh, Färila, som i häftet *Kårböle Skans – Hälsingarnas utpost åt väster*, Färila 1932, anför detta. Ingen bevisning framläggs dock. Mats Mogren anför som nämnts i sin avhandling det orimliga i att dåtidens stormän skulle välja att befästa en plats som Kårböle. Bemannings- och försörjningsproblemen uteslöt en försvarsanläggning långt från befolkningsrika bygder. Först med statsmaktens resurser var en sådan gruppering i utmarken möjlig.

Det strategiska utgångsläget år 1643 var följande: den blivande drottningen Kristina var omyndig, och Sverige styrdes av en förmyndarregering under ledning av Axel Oxenstierna. Ekonomin ökade stadigt. Armén var stridserfaren efter mångårigt engagemang i trettioåriga kriget och flottan var välrustad. Sverige var dock inringat av det danska väldet. Av det nuvarande svenska territoriet tillhörde Jämtland, Härjedalen, Särna och Idre socknar, Bohuslän, Halland, Skåne, Blekinge och Gotland Danmark/Norge. Dagö, en del av nuvarande Estland, var i dansk besittning. Geografin framgår av nedanstående karta. Ärkefienden Danmark var inne i en svaghetsperiod. Axel Oxenstierna fann läget gynnsamt för att häva den danska Öresundstullen och göra strategiska landvinningar för att försvåra framtida danska anfall mot Sverige.

Kårböle Skans fick sin slutliga utformning 1644 då majoren vid Hälsinge regemente, Matthias Franken, utses till befälhavare. Då han kommer till platsen finns redan en ”skans”. Enligt Frankens mening är den undermålig och måste starkt förbättras. Denna ”undermåliga” skans måste sannolikt ha tillkommit i samband med Baltzarfejden under Kalmarkriget då hårda strider fördes i Härjedalen/Jämtland och i gränzonen. Möjligt, men mindre sannolikt, är att skansen först anlades under det Nordiska sjuårskriget då svenska trupper intog Härjedalen/Jämtland 1564. Kårböle Skans gjorde sin sista aktiva tjänst då den bemannades under det Skånska kriget. För att tvinga Sverige till ett tvåfrontskrig anföll då norrmännen in i Härjedalen/Jämtland. Under inget av de ovan nämnda krigen har strid utkämpats vid Kårböle Skans.

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Målsättningen med undersökningen var att

- ta fram ny kunskap om konstruktioner i vallen och i en av soldatbostäderna
- erhålla ett fyndmaterial som berättar om livet på skansen (underlag till skylttexter om livet på skansen).
- utföra en tolkning av det samlade grävresultatet som kunde presenteras för allmänheten och användas i en rekonstruktion av soldatbostaden

Målsättning för Kårböle byalag var att resultatet av undersökningarna skulle kunna användas i en övergripande strategi för att utveckla besöksnäringen i Kårböle.

Undersökningen riktades främst in på att besvara följande frågor:

- hur har en soldatbostad på skansen varit uppbyggd?
- hur har vallen varit konstruerad?
- vad berättar fyndmaterialet om livet i soldatbostaden på 1600-talet?
- finns där spår av äldre (exempelvis medeltida) aktivitet i området?

I etapp 1 undersöktes golvytan i en av husgrunderna i skansens östra del (räknat från sydväst och i rader åt norr har grunden givits nummer 49). Husgrunden undersöktes genom rutgrävning (1×1 meter) av golvytan, spisiröset och en liten del av markytan utanför grunden. Massorna sållades i ett såll med en maskstorlek av 4 mm. Dessutom grävdes ett schakt genom den västra sträckningen av vallen (bilaga 2). De undersökta ytorna dokumenterades i plan och sektion. Inmätningarna gjordes med hjälp av RTK-GPS. Resurser till en analys av benmaterialet fanns inte inom ramen för uppdraget.

RESULTAT

Soldatbostaden (husgrund nr 49)

Etapp 1

Hela golvytan i grunden samt spisiröset blev föremål för undersökning, vilket innebar en yta på cirka 10 m². Kulturlagren i huset var cirka 0,4 meter djupa. Fynden över golvytan består av flera kopparmynt, varav ett daterat till 1675, en musköt-kula, en kultång, brända och obrända djurben, järnfragment av olika slag, spik och skaftet till en kritpipa. Benmaterialet berättar litet om kosthållningen på skansen. Benen förefaller främst härröra från ko och gris, men även något mindre djur som exempelvis en spädgris eller en fågel.

I den profil som togs fram i husets södra vägg syntes att huset genomgått åtminstone en ombyggnadsfas, då ett lager ny sand lagts på över golvet, en enklare hård mitt på golvet bytts ut mot ett regelrätt spisiröse och uppgången från dörren upp till gången på vallen uppgraderats och gjorts mer stadig. Även spåren av en tröskel påträffades, vilken av allt att döma tillhörde ombyggnadsfasen. En infallen takplanka låg som ett lock ovanpå det översta kulturlagret. En ruta grävdes också i marknivå omedelbart norr om den undersökta husgrunden (ruta 1). I rutan påträffades 297 fragment brända djurben och ett fragment av en spik. En ruta grävdes strax öster om ingången till huset, men inga fynd gjordes där.

Etapp 2

I etapp 2 undersöktes spisröset i husgrunden. Spisrösets övre del var lagd som en stenkupol, där man kunnat förankra en stång och hänga upp kokkärl av olika slag. Röset var uppallat mot husgrundens nordöstra hörn. I kupolröset hittades ett antal brända benfragment från ett mindre djur som inte kunnat artbestämmas inom ramen för uppdraget. Denna fas motsvarar sannolikt skansens sista användningsfas på 1670-talet. Ett kopparmynt från år 1655 påträffades i botten av kupolkonstruktionen. Fyndmaterialet från röset innehåller bränt och obränt ben, flinta, skörbränd sten, spik och en brodd.

Under röset hittades en konstruktion med en stenpackning med flata stenar under ett utjämnande sandlager. I profilen i schaktväggen syntes att det eldats avsevärt i spisen i denna fas (bilaga 2). I detta lager påträffades också benmaterial, men från ett större djur. Möjligtvis representerar detta användningsperioden på 1640-talet. Även i denna fas påträffades ett mynt, vilket emellertid inte har kunnat dateras.

Längst ned mot steril marknivå påträffades ett kollager, vilket torde härröra från en provisorisk eldstad innan spisen byggdes. I husets mitt hittades också i etapp 1 en enklare härd med stenram, längst ned mot sterilen. Här kan det vara frågan om den äldsta användningen av skansen. Den är till stora delar okänd och har inte gått att datera.

En ruta grävdes strax öster om ingången till huset, men inga fynd gjordes där.

Livet i soldatbostaden speglas i de påträffade föremålen och fragmenten. Rester av köttmåltider påträffades i golvytan och i spisen. Det finns också ett möjligt enstaka sädeskorn i fyndmaterialet. I bostaden har också hantering av vapen ägt rum, vilket kultången och muskötkulan visar. Soldaterna har rökt kritpipa vid elden, vilken troligen gjorts upp med hjälp av eldstål och flinta. De hade tappat ett antal mynt på golvet. Spisen har till synes fått en uppgradering för varje ny användningsfas i skansen. Ursprungligen verkar mycket enkla förhållanden ha rått, med en enklare härd mitt på golvet och rökhål i taket. Sedan har härden flyttats till det nordöstra hörnet av bostaden, direkt på sanden. Efter det har härden uppgraderats till en uppbyggd plåtå av sten och utjämnande sand. I det sista skedet anläggs kupolröset ovanpå denna. De olika faserna syntes tydligt i lämningen. Flintan i spisen kan vara böss- eller eldslagningsflinta.

Mellan den undersökta husgrunden och grunden norr om denna har en ganska stor mängd ben kastats, troligen resterna efter en måltid. Huset har uppgraderats vid ett eller två tillfällen, och spisen har byggts om flera gånger. Detta har troligen skett samtidigt som upprustningen och utbyggnaden av vallen.

Figur 6. Den undersökta husgrunden efter återställning. Foto: Inga Blennå.

Figur 7. Golhytan i husgrunden under undersökning i maj år 2013. Foto: Inga Blennå.

Figur 8. Under det övre kupolröset i spisröset iaktogs en äldre fas (troligen från 1640-talet) där eldandet hade satt spår i grophusets vägg. Foto från sydväst. Foto: Katarina Eriksson.

Figur 9. Kultången som påträffades i husgrunden. Foto: Katarina Eriksson.

Figur 10. Det kopparmynt som påträffades i spisirösets nivå 2 och representerar en senare upprustningsfas. Foto: Katarina Eriksson.

Snittet i vallen

Den västra jordvallen är omkring 90 meter lång (N-S), 5 till 6 meter bred och 2 meter hög. I etapp 1 grävdes ett tvärsnitt genom den västra delen av vallen, från insidan av skansen och ut mot vallgraven. I etapp 2 utökades schaktet för att ytterligare klargöra vallens konstruktion och utförande, vilket visade sig vara av samma karaktär. Vid undersökningstillfällena var vallgraven vattenfylld och det var därför inte möjligt att gräva igenom hela vallens bredd västerut.

Schaktet som grävdes i vallen var totalt cirka 6 meter långt och 4 meter brett i N-S riktning. Schaktsidorna, från schaktbotten och upp till vallens högsta punkt, var upp till cirka 2,5 meter höga. Den norra sidan dokumenterades i profil och uppvisar flera påförda lager med sand/mo, flera med inslag av kol och enstaka skörbrända stenar, en sten- och träkonstruktion samt ett undre mörkbrunt tramlager. De underliggande sandlagren sondades och bedömdes utgöra en homogen ljusare sand. Dessa undersöktes inte på grund av att tiden inte räckte till (bilaga 2).

Övre delen av vallen bestod endast av finare påförd sand. I vallens inre (östra) del framkom horisontellt och längsgående lagda stockar i två varv, med ett mellanrum på 0,15–0,2 meter. Stockarna följde vallens längdriktning, var kraftigt förmultnade och utgjorde bitvis endast en fiberrik mörkfärgning. Ett träprov tillvaratogs av den övre stocken. Den nedre stocken hade ett förkolnat ytterhölje. Vid utökningen av schaktet (etapp 2) framkom också rester efter lodrätt stående virke hörande till träkonstruktionen. Under (på östra sidan om) stockarna påträffades en packning av knytnävsstora stenar som sannolikt stadgat upp träkonstruktionen. Stenpackningen sluttade något åt öster, det vill säga in mot skansen. Under stenpackningen framkom ett kulturlager utgörande ett 0,05–0,1 meter tjockt tramlager av mörkbrun något humös sand/mo med enstaka kolinslag.

Trävirket kan ha utgjort delar av en före detta jordfylld timmerkonstruktion. Träkonstruktionen med den underliggande stenpackningen har troligen använts som skyddsvärn vid bevakning och vakthållning. Det undre kulturlagret avsattes sannolikt under en kortare period strax innan konstruktionen av sten och trä togs i bruk.

Figur 11. Stenpackningen och timret i schaktet genom vallen i etapp 1. Foto: Katarina Eriksson.

Figur 12. Timmerkonstruktionen synlig i vallen i etapp 2. Foto: Anders Altnér.

TOLKNING OCH KORT DISKUSSION

Soldatbostaden

Livet i en soldatbostad speglas i de påträffade föremålen och fragmenten. Rester av köttmåltider påträffades i golvytan och i spisen. Möjligtvis fanns också ett enstaka sädeskorn i materialet. I bostaden har också hantering av vapen ägt rum. Soldaterna har rökt kritpipa och tappat mynt på golvet. Spisen har till synes fått en uppgradering för varje ny användningsfas i skansen. Ursprungligen verkar mycket enkla förhållanden ha rått, med en enklare hård mitt på golvet och rökhål i taket. De olika faserna syntes tydligt i lämningen.

Vallen

Den sträcka av vallen som undersöktes förefaller vara byggd i flera faser. Det överst liggande sandiga lagren kan utgöra en del av den upprustning av skansen som utfördes år 1676 av lokalbefolkningen i området. Enligt skriftliga källor var vallen därefter uppbyggd av två timmerväggar. Några spår efter en yttre vägg mot vallgraven hittades emellertid inte vid undersökningen.

Det trävirke som framkom har sannolikt utgjort en jordfylld timmerkonstruktion som stadgats av den underliggande stenpackningen. Konstruktionen kan därmed ha bildat ett skyddsvärn och härröra från major Franckens upprustning av skansen under åren 1644–1645. Det undre liggande tramplagret bör därmed ha avsatts under en kort tid innan timmerkonstruktionen byggdes och representerar därmed den äldsta fasen som framkom vid undersökningen.

Avslutning

Undersökningarna på skansen har givit ett gott resultat trots en tidsmässigt ganska ringa insats. En liten undersökt yta har givit intressanta resultat och fynd. Vissa aspekter av tillvaron i soldatbostaden kan beskrivas: hanteringen av vapen, mynten som tappades och aldrig hittades, köttet som stektes över elden och det stilla blossandet på pipan framför brasan. Det måste ha varit ett slitsamt arbete att bygga vallen och att gräva ur husen och vallgraven. Därför var det kanske, även om det var trångt, välkommet att få sitta på britsen vid elden om kvällarna med kamraterna och äta och vila sig.

Det påträffades inga medeltida spår i de ytor som undersöktes år 2013. Tills vidare får den envisa uppgiften om att skansen är medeltida anses som obelagd.

REFERENSER

- Berthelson, B. 1942. Kyrkor och kastaler i Hälsingland under medeltiden. I: *Norrlands försvar 1942*.
- Berthelson, B. 1943. Kårböle skans. I: *Fornvännen 1943*, s. 213–220. KVHAA, Stockholm.
- Broman, O. J. 1953. *Glysisvallur och övriga skrifter rörande Helsingland*. D 2. Olof Joh. Broman (1676–1750); utgifna af Gestrike-Helsing Nation i Uppsala genom Karl A. Hægermarck och Anders Grape. Gestrike-Helsing nation, Uppsala universitet.
- Hallström, G. 1930. Medeltida försvarsverk i Norrland. I: *Norrlands försvar 1930*.
- Hoflund, O. 1995. *Fädernas vedermödor strider och missgärningar. En berättelse om tiden 1543–1736*. Ekeströms Förlag AB, Färila.

- Johnson, V 1979. *Vårdkasar*. Hälsingerunor. Hälsinglands Fornminnessällskap, Hudiksvall.
- Lundh, L.L. 1911. *Blad ur Färila sockens historia*.
- Lundh, L.L. 1932. *Kårböle skans. Hälsingarnas utpost åt väster*. Nytryck genom Föreningen Färila Framtid 1988.
- Mogren, M. 1998. *Ängersjö genom 8000 år – en föränderlig historia*. Ängersjö byalag.
- Nordlander, J. 1909. *Försvarskyrkor i Norrland. I: Fornvännen 1909*. KVHAA, Stockholm.
- Olsson, M. 1932. En grupp runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust. I: *Fornvännen* 27. KVHAA, Stockholm.
- Ström, C.P. 1827. Försök till en beskrivning öfver Färila socken.
- Swartling, I. 1966. Färila kyrka och Kårböle kapell, s. 225–240. I: *Hälsinglands kyrkor, band I*. Red Åke Nisbeth. Svenska kyrkan, Uppsala stift, Stiftsrådet.

Otryckta källor

Lantmäteriets forskningsarkiv, akten V 12-1:2

Harry Dickens, jägmästare, muntlig uppgift 2013-08-22

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 431-7280-12

Beslutsdatum: Etapp 1: 2012-10-12

Etapp 2: 2013-08-16

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 1003/320

Uppdragsgivare: Kårböle byalag

Undersökningstid: 13–16 maj och 22-23 augusti 2013

Projektledare Länsmuseet Gävleborg: Katarina Eriksson

Arkeologisk personal: Anders Altner och Inga Blennå

Fastighet: Kårböle samfällighet

Socken: Färila

Kommun: Ljusdal

Koordinater: N 6871571 E 517493

Karta: 68F7bS

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Undersökt yta: cirka 20 m²

Arkeologtimmar: 104

Dokumentationshandlingar: förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv.

Fynd: kopparmynt, en musköt-kula, en kultång, kritpipefragment. Övriga fynd kastades.

Bilaga 1. Fyndlistor

Fyndlista Etapp 1

Fnr	Anl	Anl typ	Sakord	Typ	Material	Antal	Del	Vikt	Mått	Anmärkning	Kastas
1	Ruta 1	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben	297	Fragment	1,6665 g		297 fragment av djurben, matavfall.	ja
2	Ruta 1	Hus 1	Spik		Järn	1	Fragment	4,2 g	30x5-15 mm	1 fragment av korroderad spik, huvud och del kropp.	ja
3	Ruta 2	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben	23	Fragment	43,2 g		23 fragment av djurben, matavfall.	ja
4	Ruta 2	Hus 1	Föremål		Järn	1	Del	25,0 g	76x10x8 mm	1 del korroderat järnföremål, något krökt i ena änden med knopp, kvadratisk i tvärsnitt. Möjlig avbuten i andra änden.	ja
5	Ruta 2	Hus 1	Föremål		Järn	1	Del	6,1 g	45x5-15 mm	1 del korroderat järnföremål, avlångt och möjlig runt i tvärsnitt. Stor rund korrosionsklump i ena änden och en mindre på mitten. Spik?	ja
6	Ruta 2	Hus 1	Spik	Nubb?	Järn	1	Del	1,3 g	23x2-9 mm	1 del korroderat järnföremål, möjlig huvud och del kropp av nubb. Kvadratisk i tvärsnitt.	ja
7	Ruta 2	Hus 1	Avslag		Porfyr?	1	Fragment	3,1 g	32x20x3-5 mm	1 fragment avslag av möjlig porfyr, spår av möjlig slagbula.	ja
8	Ruta 3	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben	19	Fragment	213,8 g		19 fragment av djurben, matavfall.	ja
9	Ruta 3	Hus 1	Muskötkula		Bly	1	Hel	27,5 g	18 mm	1 muskötkula, del av tapen kvar.	nej
10	Ruta 3	Hus 1	Föremål		Järn	1	Del	4,7 g	26x11x10	1 fragment av järnföremål, brutet.	ja
11	Ruta 4	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben	20	Fragment	114,8 g		20 fragment av djurben, matavfall.	ja
12	Ruta 4	Hus 1	Brända ben		Ben	8	Fragment	2,4 g		8 fragment av brända ben, sannolikt matavfall.	ja
13	Ruta 4	Hus 1	Föremål		Järn	3	Del	30,1 g	46x20-30x7-15 mm	3 delar kraftigt korroderat oregelbundet järn.	ja
14	Ruta 4	Hus 1	Spik?		Järn	1	Del	4,0 g	38x5-18 mm	1 del av möjlig järnspik.	ja
15	Ruta 4	Hus 1	Flinta		Flinta	1	Del	0,4 g	15x6x5 mm	1 fragment av flinta, möjlig restprodukt.	ja
16	Ruta 5	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben	34	Fragment	428,0 g		34 fragment av djurben, matavfall.	ja
17	Ruta 5	Hus 1	Brända ben		Ben	3	Fragment	1,5 g		3 fragment av brända ben, sannolikt matavfall.	ja

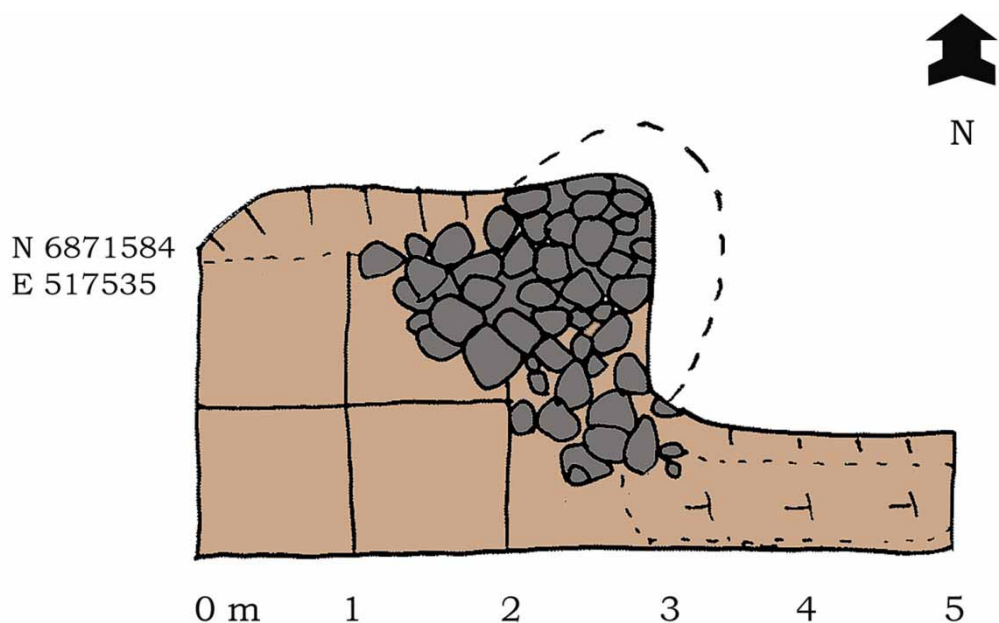
18	Ruta 5	Hus 1	Föremål		Järn		3	Del	19,0 g	46x6-15 mm 41x10-20x8 mm	3 delar kraftigt korroderat oregelbundet järn. Två av dem möjligen spik.	ja
19	Ruta 6	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben		5	Fragment	73,9 g		5 fragment av djurben, matavfall.	ja
20	Ruta 6	Hus 1	Föremål		Järn		1	Del	41,2 g	68x15x5-16 mm	1 del korroderat järnföremål, rektangulärt i tvärsnitt.	ja
21	Ruta 6	Hus 1	Föremål		Järn		1	Del	5,5 g	35x7-22x4 mm	1 del korroderat oregelbundet järnföremål, möjligen spik.	ja
22	Ruta 6	Hus 1	Avslag?		Porfyr?		1	Fragment	1,5 g	25x18x1,5 mm	1 fragment möjligt avslag av porfyr.	ja
23	Ruta 7	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben		12	Fragment	74,9 g		12 fragment av djurben, matavfall.	ja
24	Ruta 7	Hus 1	Brända ben		Ben		1	Fragment	0,05 g		1 fragment av bränt ben, sannolikt matavfall.	ja
25	Ruta 7	Hus 1	Pipa	Kritpipa	Piplera		1	Skaft	3,9 g	Rökkanal 3 mm	1 fragment skaft av kritpipa, del mot piphuvud.	nej
26	Ruta 7	Hus 1	Föremål		Järn		1	Del	6,5 g	30x8-12x5 mm	1 fragment järnföremål, möjligen rest av huvud, rektangulär i tvärsnitt.	ja
27	Ruta 8	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben		1	Fragment	44,0 g		1 fragment av djurben, matavfall.	ja
28	Ruta 8	Hus 1	Spik		Järn		1	Del	2,5 g	35x5-14 mm	1 del kropp och huvud av järnspik.	ja
29	Ruta 9	Hus 1	Obrända ben	Avfall	Ben		34	Fragment	144,5		34 fragment av djurben, matavfall.	ja
30	Ruta 9	Hus 1	Brända ben		Ben		3	Fragment	2,1 g		3 fragment av brända ben, sannolikt matavfall.	ja
31	Ruta 9	Hus 1	Spik		Järn		3	Del	18,1 g	68x5-20x8 mm	3 delar huvud med del kropp av järnspik.	ja
32	Ruta 9	Hus 1	Verktyg	Kultång	Järn		1	Hel	31,3 g	83x8-17x5 mm	1 kultång av mindre kaliber.	nej
33	Ruta 2	Hus 1	Mynt	1/6 öre	Cu-lergering		1	Hel		25 mm	1 st 1/6 öre s m, C R S 1675, Karl XI, präglad i Avesta.	nej
34	Ruta 4	Hus 1	Mynt	1/6 öre	Cu-lergering		1	Hel		25 mm	1 st 1/6 öre s m, C R S 1676, Karl XI, präglad i Avesta.	nej
35	Ruta 5	Hus 1	Mynt	1/6 öre	Cu-lergering		1	Hel		25 mm	1 st 1/6 öre s m, C R S 1675, Karl XI, präglad i Avesta.	nej
36	Ruta 5	Hus 1	Mynt	1/6 öre	Cu-lergering		1	Hel		25 mm	1 st 1/6 öre s m, C R S 1675, Karl XI, präglad i Avesta.	nej
37	Ruta 5	Hus 1	Mynt	1/4 öre	Cu-lergering		1	Hel		29 mm	1 st 1/4 öre, G C R S 1655, Karl X, präglad i Arboga.	nej
38	Ruta 6	Hus 1	Mynt	1/6 öre	Cu-lergering		1	Hel		25 mm	1 st 1/6 öre s m, C R S 1671, Karl XI, präglad i Avesta.	nej

Fyndlista Etapp 2

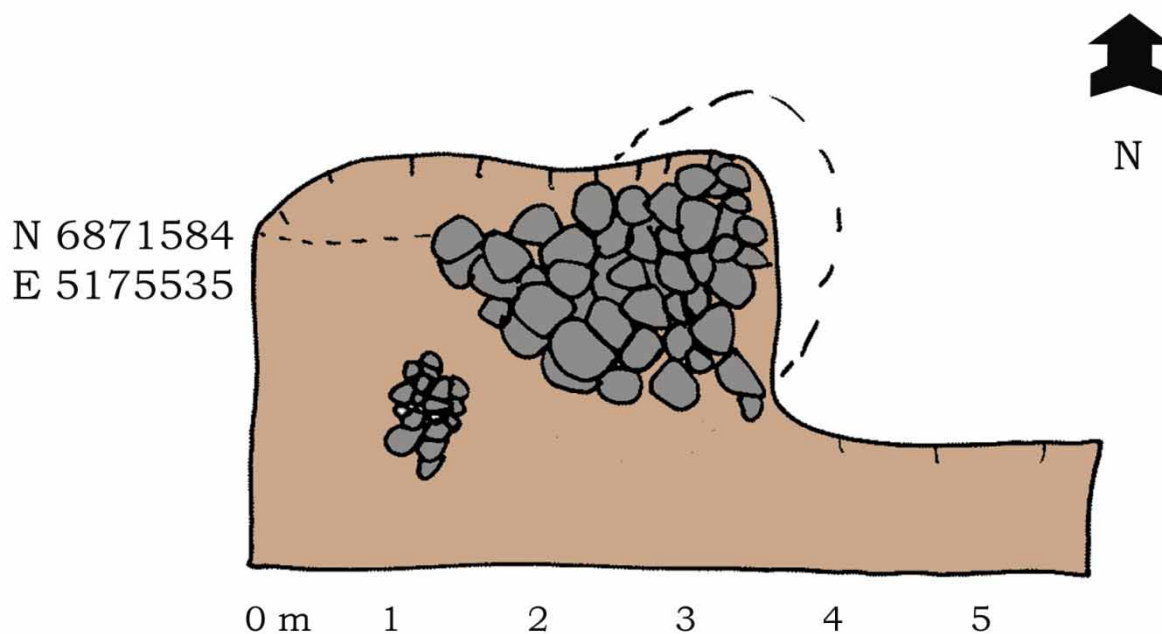
Fnr	Anl	Anl typ	Sakord	Typ	Material	Antal	Del	Vikt	Mått	Anmärkning	Kastas
1	Vallen	Lager 2	Bränt ben	Avfall	Ben	6	Fragment	1,6 g		6 fragment av brända ben, sannolikt matavfall, varav 1 fragment kota av fisk.	ja
2	Vallen	Lager 3	Obränt ben	Avfall	Ben	1	Fragment	5,8 g		1 fragment obränt ben, något soffärgat. Rörben sannolikt matavfall.	ja
3	Vallen	Lager 3	Obränt ben	Avfall	Ben	1	Fragment	5,8 g		1 fragment obränt revben. Sannolikt matavfall. N-delen.	ja
4	Vallen/A8		Bränt ben	Avfall	Ben	51	Fragment	10,4 g		51 fragment av bränt ben. Sannolikt matavfall.	ja
5	Vallen/A8		Föremål		Järn	1	Del av	9,8 g	42x8-19x4-6 mm	1 del av järnföremål.	ja
6	Vallen/A8		Bränd lera	Ugnsfodring?	Lera	7	Fragment	344,6 g		7 fragment av brändlera, med fragment av brända ben och kvarts. Ugnsfodring? SV-hörnet av schaktet.	ja
7	Vallen/A2	Lager 4	Bränt ben	Avfall	Ben	1	Fragment	2,3 g		1 fragment bränt ben, ovan stock, N-del	ja
8	Vallen/A3	Lager 9	Tegel		Lergods	1	Fragment	141,4 g		1 fragment av tegelliknande lergods. Magrat med sand/kvarts 1-3 mm stora. Bland stenpackningen i N-del.	ja
9	Vallen/A3	Lager 9	Bränd lera	Ugnsfodring?	Lera	2	Fragment	71,9 g		2 fragment av bränd lera, med fragment av brända ben. Ugnsfodring? Bland stenpackningen i N-del.	ja
10	Vallen/A3	Lager 9	Obränt ben	Avfall	Ben	2	Fragment	31,5 g		1 fragment av obränt ben, troligen matavfall, ena fragmentet något soffärgat. Bland stenpackning N-del.	ja
11	Vallen/A3	Lager 9	Bränt ben	Avfall	Ben	1	Fragment	1,5 g		1 fragment av bränt ben, ledyta av ungdjur, troligen matavfall. Bland stenpackning N-del.	ja
12	Spisröset	Nivå 1	Bränt ben	Avfall	Ben	50+	Fragment	129,0 g		50+ fragment av bränt ben, matavfall.	ja
13	Spisröset	Nivå 1	Bränd flinta	Avslag?	Flinta	1	Del av	0,2 g		1 fragment bränd flinta, möjligen avslag.	ja
14	Spisröset	Nivå 1	Obränt ben	Avfall	Ben	3	Fragment	2,1 g		3 fragment av obrända ben, matavfall.	ja
15	Spisröset	Nivå 2	Spik		Järn	2	Del av	8,2 g	46x4x4-11x13 mm 35x3-5x1,5-2 mm	2 delar av spik, ena kraftigt korroderad möjligen med spikhuvid.	ja
16	Spisröset	Nivå 2	Bränt ben	Avfall	Ben	50+	Fragment	94,3 g		50+ fragment av bränt ben, matavfall.	ja

17	Spisröset	Nivå 2	Obränt ben	Avfall	Ben	4	Fragment	12,7 g		4 fragment av obrända ben, matavfall.	ja
18	Spisröset	Nivå 2	Bränd flinta	Avslag?	Flinta	1	Fragment	0,5 g		1 fragment av bränd flinta, möjligen avslag?	ja
19	Spisröset	Nivå 3	Skörbränd sten		Bergart	5	Fragment	9,8 g		5 fragment av skörbränd sten, möjligen ett avslag?	ja
20	Spisröset	Nivå 3	Bränt ben	Avfall	Ben	13	Fragment	5,5 g		13 fragment av bränt ben, matavfall.	ja
21	Spisröset	Nivå 4	Bränt ben	Avfall	Ben	12	Fragment	2,5 g		12 fragment av bränt ben, matavfall.	ja
22	Spisröset	Nivå 4	Obränt ben	Avfall	Ben	2	Fragment	52,8 g		2 fragment av obränt ben, matavfall.	ja
23	Härden	Nivå 4	Bränt ben	Avfall	Ben	9	Fragment	1,2 g		9 fragment av bränt ben, matavfall.	ja
24	Härden	Nivå 4	Obränt ben	Avfall	Ben	12	Fragment	221,7 g		12 fragment av obränt ben, matavfall.	ja
25	Härden	Nivå 4	Föremål		Järn	1	Del av	72,2 g	87x25-42x22 mm	1 del av järnföremål. Korroderat med rester av kol och trä.	ja
26	Härden	Nivå 4	Obränt ben	Avfall	Ben	10	Fragment	187,5 g		10 fragment av obränd ben, matavfall.	ja
27	Spisröset		Spik	Brodd?	Järn	1	Del av	4,6 g	36x2-11x7 mm	1 del av möjligen bränt, något korroderad.	ja

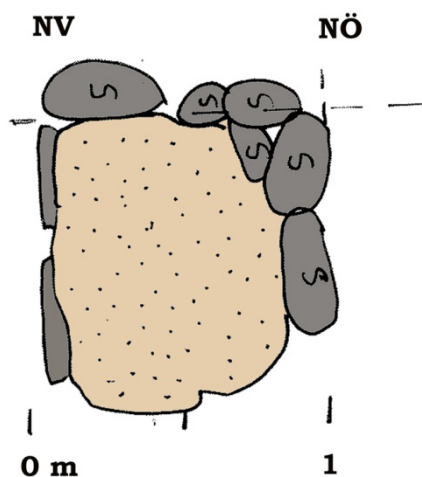
BILAGA 2. PLAN- OCH SEKTIONS-RITNINGAR

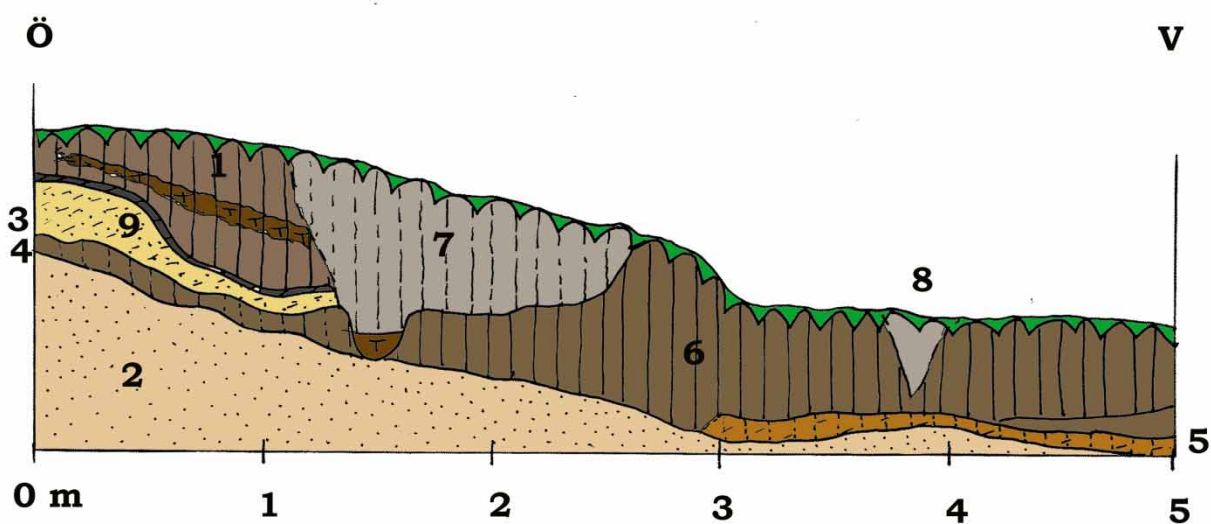
Den undersökta husgrunden i plan, nivå 1. Materialet i husgrunden utgjordes av sand och spisiröset var uppbyggt i natursten. I husets mitt påträffades en enkel härd med stenram, vilken motsvarar den äldsta eller näst äldsta fasen. Ritning och renritning: Katarina Eriksson.

Planritning över den undersökta husgrunden i nivå 2. Ritning och renritning: Katarina Eriksson.

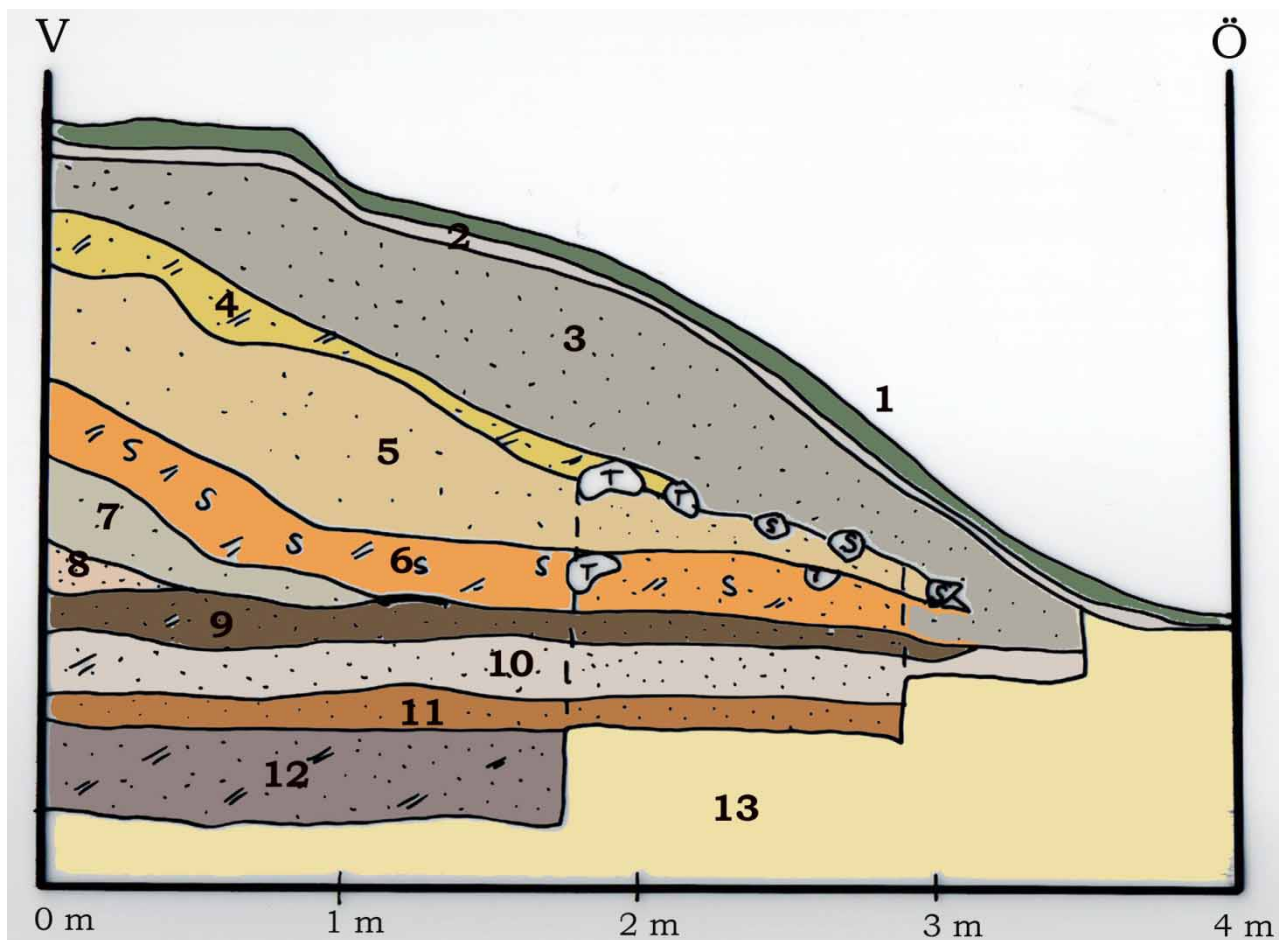

Spisröset i husgrunden i plan, nivå 2. I nivå 2 utgjordes spisen av en sandig yta anlagd på ett fundament av natursten och med en stenram. Ritning och renritning: Katarina Eriksson.

Sektionsritning av den södra väggen i den undersökta husgrunden.

1=Kulturlager med sot, kol, fynd och benmaterial. 2=Steril sand. 3= Påförd sand (upprustningsfas). 4 och 5= Kulturlager med kol, sot, fynd och benmaterial. 6= Kulturlager med sand, sot och kol. 7= Störning. 8= Torvlager. 9= Kollager. Ritning och renritning: Katarina Eriksson.

Sektionsritning av det upptagna schaktet i vallens västra del.

1= torvlager. 2= blekjord. 3= humös sand. 4= något humös sand med inslag av kol. 5= löst packad sand. 6= sand med inslag av kol. 7= brun sand med inslag av kol. 8= ljus homogen sand. 9= sand med kol och enstaka skörbränd sten. 10= löst packad sand med inslag av kol. 11= röd kompakt sand med kolinslag. 12= grövre sand. 13= steril sand. Sektionsritning: Anders Altner. Renritning: Katarina Eriksson.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE